

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ

«Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»
XIX Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XIX Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»**

**PROCEEDINGS
of the XIX International Scientific Conference
for students and young scholars
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»**

**2024
Астана**

УДК 001

ББК 72

G99

«ǴYLYM JÁNE BILIM – 2024» студенттер мен жас ғалымдардың XIX Халықаралық ғылыми конференциясы = XIX Международная научная конференция студентов и молодых ученых «ǴYLYM JÁNE BILIM – 2024» = The XIX International Scientific Conference for students and young scholars «ǴYLYM JÁNE BILIM – 2024». – Астана: – 7478 б. - қазақша, орысша, ағылшынша.

ISBN 978-601-7697-07-5

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 001

ББК 72

G99

ISBN 978-601-7697-07-5

**©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, 2024**

Аталмыш ойымызды қорытындылай келе, қазақ зиялыларының ой-танымдық мұралары уақыт озған сайын дәуір талабына сай әр қырынан өсіп-өркендеп отыратын асыл мұра болып ұрпақтар санасында орын алатындығы сөзсіз!.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. ҚР Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев. //Әлихан ұлттық мүдде жолында еңбек етті. Abai.kz Ақпараттық порталы. 2021 жыл. 5 – наурыз.
2. Машанов А. Әл-Фараби және Абай. Алматы:Қазақстан, 1994. 192 б
3. Машанов А.Әл-Фараби және бүгінгі ғылым. -А.: Алаш, 2004. 216 б. 4. Досмұхамедұлы Х. Аламан. -Алматы.: Ана тілі, 1991. 176 б.
5. Әуезов М. Жиырма томдық шығармалар жинағы 20 т. – Алматы: Жазушы, 1985 жыл. 590 б.
6. Әбжанов Х, Назарбаева Г. Қазақстан: Тарих. Тұлға. Теория. - Алматы, 2004. 340 б.
7. Дулатов М. Ахмет Байтурсунович Байтурсунов (библиографический очерк) //Труды Общества изучения Киргизского края. Вып. 3. Оренбург. 1922. 15-25бб.
8. Қойгелдиев М.Қ. Алаш қозғалысы. Алматы. Санат: 1995. 146 б.
9. Әуезов М. Жиырма томдық шығармалар жинағы 20 т. – Алматы: Жазушы, 1985 жыл. 590 б.
10. Абай. Энциклопедия. Ред. басқарған Р.Нұрғалиев. – Алматы: Атамұра, 1995. – 720 б.
11. Мырзахметұлы М. Абайтану. Оқу құралы. – Алматы, 2010. – 152 б. 12. Абай. Энциклопедия. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, «Атамұра» баспасы 1995 жыл. 520 б.
13. Әуезов М. Абай Құнанбаев. – Алматы: Санат, 1995 жыл. 389 б.

ӘОЖ 93/94

ДӘСТҮРЛІ ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ РУХАНИ АҒАРТУШЫЛЫҚ: ІШКІ ЖӘНЕ СЫРТҚЫ ФАКТОРЛАР

Балчих Айтолқын Өмірбекқызы

Aitolkyn.balchikh@gmail.com

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ-нің 2-курс докторанты

Астана, Қазақстан

Ғылыми кеңесші: т.ғ.к., доцент Сейтказина Қ.О.

Біртұтас Қазақ хандығының ыдырауына байланысты туындаған күрделі жағдай жекелеген билеушілердің сепаратизмінің күшеюімен тұспа-тұс келген сыртқы саяси сәтсіздіктер тізбегін туғызды. Бұл факторлар шаруашылық жүргізудің жолдары мен әдістеріне әсер етті, бұл да өз кезегінде Ресей империясының ықпалының күшеюіне әкелді. Әлемдік тарихи үдеріс соңғы көшпелі мемлекет – Қазақ хандығының да құлдырауына әкелді. Қарастырылып отырған кезеңдегі қазақтардағы көшпелі қоғам туралы түсініктің өзі өте шартты, өйткені ерте заманда тұрмыс пен тіршіліктің әртүрлі формацияларға бөлінуі орын алған, оның ішінде отырықшы егіншілік мәдениеті мен нақты көшпелілік жолы болған.

Шындығында, көшпелі егіншілік зерттеушілер тарапынан ешқашан күмән келтірген емес, өйткені бұл жерде табиғи-климаттық ортаның өзі ауыл шаруашылығының түбегейлі басқа түрін жүргізуге мүмкіндік бермейді деп болжанған. Зерттеушілер Еуразия даласының табиғи ортасының прогрессивті әлеуметтік тәжірибеге жарамсыздығын мойындауға мәжбүр болды [1, 7 б.].

Сақталған жазба деректер мен археологиялық зерттеулерге сүйенсек, бүгінгі таңда біз ежелгі дәуірден қазіргі уақытқа дейінгі әртүрлі тарихи кезеңдердегі қазіргі Қазақстан Республикасы аумағының көп бөлігінде егіншілік мәдениетінің кең таралу аймағын

сенімді түрде айта аламыз. Ұзақ уақыт бойы көшпелі шаруашылықтың өзі айтарлықтай қарабайыр болып саналып, бірқатар объективті себептерге байланысты көшпелі мемлекеттің толыққанды жұмыс істеуі үшін берік негіз бола алмады. Көбінесе бұл жағдай көшпелі империялардың әлсіздігінің бір себебі ретінде түсіндіріледі. Өйткені, тек Қазақ хандығы ғана 500 жылдан астам өмір сүре алды, ал ірі империялар әлдеқайда жылдам ыдырап, бұл ұзақ өмір сүру құбылысының сыры әлі ашылмаған.

Көшпелі өмір салты мен оның қиындықтары қазақтың турашылдығын, қарапайымдылығын, өмірдің қиындығына жанашырлығын айқындап берді. Сондықтан қазақтар қонақжай деп бекер айтылмаған. Ол үшін қонақ – киелі ұғым. XVIII-XIX ғасырлардағы зерттеушілердің барлығы дерлік, қазақтар арасында қонақжайлылықтың жоғары дәрежесінің дамығанын атап өтті. Біздің ойымызша, қонақтарға деген мұндай көзқарас көшпелі өмір салтынан алынған.

Айта кету керек, менталитеттің қоршаған ортадағы оқиғаларға тәуелділігі қазақ қоғамында айтарлықтай айқын көрінеді. Сонымен, Қазақстанның Ресей империясының құрамына енгеннен кейінгі қоғамдық-саяси және әлеуметтік-экономикалық жағдайындағы өзгерістер қазақ халқының рухани мәдениетінің өзгеруіне әкеледі. Мұндай өзгерістерді, әсіресе, кезінде Ш. Уәлиханов: «Жырлардың түрі қобыздың өзі сияқты енді бақсаның меншігі болып қала береді. Олар тек осы поэзия түрін әлі күнге дейін сақтап, оны жынға сикырлағанда пайдаланады» деп жазады [2, 221 б.]. Қазақ мәдени жағдайындағы өзгерістерді қазақ тарихшысы Ж.Артықбаев та атап өтеді. Ол, мысалы, жоңғар-қазақ соғыстары кезеңі қазақ қоғамының рухани мәдениетіне өшпес әсер етіп, ауызша шығармашылықтың қарқынды дамуына әкелгенін атап көрсетеді [2, 148 б.]. Қазақтың XV-XVIII ғғ. Бұл сөз ойлаудың, адамның ішкі рухани мәдениетін және сол арқылы менталитетін білдірудің құралы ғана болған жоқ. Қазақ үшін сөз бір жағынан адамдар арасындағы, екінші жағынан адамдар мен табиғат рухтары арасындағы арашасы. Бұл сөзді қабылдау, біздің ойымызша, ғарыш пен қоғам құрылымы туралы тәңіршілдік көзқарастардан туындаған. Екінші жағынан, ауызекі сөз ата-бабамен рухани қарым-қатынас жасаудың бірден-бір арнасы болды, олардың тәжірибесін ұрпақ арасында сақтау түрінде жеткізді.

Қазақтардың тарихи тұрғылықты жерінің өзі қазіргі саяси шекаралардың шегінен шығып, бүгінгі көшпелі шаруашылықтың қажеттіліктеріне қолайлы көптеген шекаралық аумақтарды қамтыды. Көшпелілер арасындағы шекара ұғымының өзі ауылшаруашылық дақылдарына қолайлы белгілі бір белгілерден ерекшеленді, өйткені олар географиялық белгілерді, ең қолайлы жайылымдарды, мал бағуға арналған суармалы жерлерді қамтиды. Осылайша, мұнда мал жаюға қолайлы жерлерді пайдаланудың ұзақ дәстүрі белгілі бір қоғамның құқықтарын заңдастыратын құқықтық актінің бір түрі ретінде қызмет етті.

XVIII-XIX ғасырдың басында мемлекетті отарлау неғұрлым қолайлы аймақтарға, өзен аңғарлары мен құнарлы жерлерге бағытталуынан жақын маңдағы көшпелілер жаңа билікті тез қабылдады. Көшпелілердің бағыныштылық дәрежесін бүгінгі күні бағалау қиын, бір жағынан көшпелілердің бағыныштылығы және олардың Ресей империясының қол астына өтуі туралы нақты айтатын болсақ, онда бұл процесс XIX ғасырдың ортасына дейін созылды. Бұрынғы кезеңде қазақ билеушілері Ресейдің протекторатында болғанын түсіну керек. Орыс отаршылдық өкіметі қысымның және шалғайдағы жайылымдық жерлерді басқарудың нақты тұтқаларының жоқтығын тек жергілікті дала элитасының адалдығымен өтей алды [3, 246 б.].

Көшпелілердің табиғи төзімділігі, климаттық және табиғи факторлар, сондай-ақ кең байтақ далаларды еңсеруге қабілетті әскери жасақтардың біршама аздығы патша әскерлерінің қазақ даласына тереңдей бейбіт ілгерілеуін қамтамасыз етті. 200 жылдан астам уақытқа созылған отарлау процесі – трансформацияға әкелді. Қазақ қоғамы, өзінің қалыптасуының басынан-ақ әдепкі бойынша классикалық болуы керек еді, ал отаршылдықтың енуі мен орыс әскерлерінің алға жылжуы кезеңінде, тиісінше, неғұрлым дамыған державамен қарым-қатынасқа түсе отырып, мәдениет трансформацияға

ұшырады. Мұның бәрі рас, бірақ қазақ халқы XVIII ғасырдың басында-ақ жоңғарлардың шабуылына ұшырау салдарынан туындаған деп түсіндіреді [4, 73 б.]. Бұрынғы қағидалар мен құқықтардың көп жағдайда сақталмауы әбден заңды. Оның үстіне көшпелілердің өмірінің өзі де өзгерді. Сонымен, саяхатшылардың барлығы дерлік Жоңғар соғысына дейін қазақтардың үлкен арбалары болғанын, олар негізінен киіз үй екендігін атап өтеді. Жоңғар соғыстары басталғаннан кейін бұл арбалар дереккөздерде айтылмай қалды. Мұның себебі ұтқырлықтың артуы, өйткені арбалар бұдан былай жоғары дәрежедегі ұтқырлықты қамтамасыз ете алмайтындықтан, дала соғыстарының ерекшеліктерін ескере отырып, жауды қуып кетпеуге мүмкіндік беретін ұтқырлық болды.

Қазақ қоғамының рухани мәдениетінің дамуында да, кез келген басқа тарихи кезеңде де сабақтастықтың болуын толық анықтау үшін, ғылыми-зерттеу әдістері мен тұжырымдамалық аппаратын біріктіретін кешенді көзқарас қажет. қоғам өмірінің әртүрлі аспектілерін зерттейтін байланысты ғылымдар.

Рухани мәдениетті өркениеттің сол бөлігі, оның адамның ішкі әлемін көрсететін виртуалды құрылымы деп атаған жөн. Рухани мәдениеттің мұндай үлгілеріне ең алдымен ауызша және жазбаша жеке және халық өнері, діни және мифологиялық сана жатады. Тарихи сабақтастық – бұл ең алдымен қоғамның белгілі бір негізгі элементтерге негізделген дамуы екені анықталды. Ең маңызды элемент - рухани мәдениет, өйткені ол адамның және халықтың ішкі дүниесінің барлық негізгі сипаттамаларын қамтиды.

Бұрынғы қазақтардың мифологиялық санасының негізі дүниені бөлінбейтін, үйлесімді тұтастық ретінде қабылдауға ұмтылу болды. Қазақ мифологиясының қайнар көздері Тәңірліктен, ең алдымен, буддизмге, зороастризмге және басқа да діни-мифологиялық жүйелерге дейін болды. Сонымен бірге, олардың барлығы қазақ мифологиясының негізгі қағидасы – гармония идеясына сәйкес келетін үйлесімді түрде бірін-бірі толықтырды [5, 160 б.].

Қазақтардың діни санасы өте нақты болды және сопылық нұсқасында тәңірлік діни амалдар мен ислам арқылы жүзеге асырылатын дүниені анимистік қабылдауды біріктірді. Көшпелі өмір салты – ата-бабалар культі, әулиелер, жеке заттар, материалдық дүние заттарының әсерінен қалыптасқан дәстүрлі мағыналық бейнелер ерекше орын алды. Сонымен қатар, бұл мағыналық бейнелердің барлығы концептуалды емес, интуитивті деңгейде көбірек көрініс тапты және қабылданды [6, 53 б.].

Қазақ шешендік өнер құбылысын талдау оның рухани мәдениетіндегі, қоғамдық-саяси жүйесіндегі орнын анықтап, оның келесідей сипатты белгілерін көрсетуге мүмкіндік берді: - шешендік дәстүрі, оның жоғары мәртебесі кең тараған. сөзді рухани субстанция ретінде қабылдауға байланысты қазақ даласы; – қазақ шешендік өнерінің жоғары деңгейі қазақ тілінің бейнелілігі мен сөздерінің астарлылығының арқасында мүмкін болды; – шешендік өнер қазақтың дүниетанымын, яғни рухани мәдениетін танытудың бір түрі болды [7, 56 б.].

Қорыта келе, XVIII ғасырдағы тарихи оқиғалар дәстүрлі ру-тайпалық байланыстарды үзіп, шежіреге әсер етті деп болжауға болады. Жоңғар шапқыншылығынан туындаған дәстүрлі жолдардың ығысуы, төңірегіндегі халықтармен мемлекеттержиі қақтығыстар, сауда жолдарының өзгеруі, азаматтық қақтығыстардың күшеюі болашақ азаматтықты алдын ала айқындап берді. Әбілқайыр хан тәуелсіздіктің жоғалуын ұзақ уақыт болмаса да кейінге қалдырды. XIX ғасырдың бірінші жартысының басында-ақ, орыс шенеуніктерінің өзі қазақтарды империяға бағынышты деп есептемей, алым-салық тұрақты түрде алынбай, тек жақын маңдағы ауылдардан алынатын болды. Шын мәнінде, Ресейлік шенеуніктерге жергілікті элита мүшелерінің адалдығына сенуге тура келді, олардың функциялары негізінен тұтқындарды қайтаруды ұйымдастыру және сауда керуендерінің қауіпсіздігін қамтамасыз етуі, қазақ даласындағы орыс ықпалы үшін жақсы төленді, бұл қолдау дәрежесін айтарлықтай арттырды.

Көшпелі жүйенің трансформациясы мал басының пайызындағы кейбір өзгерістерден бас тартуды немесе жайлы, бірақ отырықшы тұрғын үйлерден бас тартуға

байланысты ұтқырлықтың жоғарылауын ғана емес, сонымен бірге қоғамдық организмнің ұйымдасу түрінде де, күрт әсер еткен. қазақ әскерінің жауынгерлік тиімділігінің төмендеуі: жоңғарлармен соғысқа қатысқан қазақ жасақтарының санын салыстыратын болсақ, орыс отаршыл әскерлеріне тек тайпалық жасақтар ғана қарсы тұрды. Осылайша, XVIII ғасыр мен XIX ғасырдың бірінші жартысының басын қазақ көшпелі қоғамының өміріндегі бетбұрыс кезеңдері деп қарастыруға болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Аллаева Н.А. Дипломатия Хивинского ханства и торговые отношения (XVI-XIX вв.)». – Ташкент, 2021. – 358 с.
2. Артыкбаев Ж.О. Казахское общество: традиции и инновации. – Астана: Парасат Әлемі, 2003. – 290 с.
3. Васютин С.А., Дашковский П.К. Социально-политическая организация кочевников Средней Азии в поздней античности и раннем средневековье. (отечественная историография и современные исследования) – Барнаул, 2009. – 401 с.
4. Гладков И.С., Зорина И.Ю., Плеханова Г.В. Развитие российской промышленности в XVIII – начале XX веков. Страницы истории. 5 (98) 2009. - С. 72 - 75.
5. Дробышев Ю.И. Обычное право казахов: экологический комментарий. // Тюркологический сборник, 2005. – СПб, 2006. – С.159-188.
6. Крадин Н.Н. Кочевники и мировая история. // СПб: Издательство Олега Абышко. 2020. – 416 с.
7. Масанов Н.Е. Кочевая цивилизация: основы жизни кочевнического общества. Алматы «Социнвест» – Москва «Горизонт», 1995. – 320 с.

УДК 93/94

НЕОФИЦИАЛЬНЫЙ СИМВОЛ ГОРОДА КОКШЕТАУ ИЛИ ИСТОРИЯ ПРОСТОГО КАМНЯ

Бекешова Адия Санатовна

adiya.beksh@gmail.com

Студентка первого курса ОП «Право и правоохранительная деятельность»

MAQSUT NARIKBAYEV UNIVERSITY

Научный руководитель – Сұлтанғазы Г.Ж.

Человек обладает способностью к символизации в отличие от других живых существ. Объектами символизации становятся события, (получение Независимости США в Статуе Свободы) люди, (М. Ганди) поселения (любой город). Необходимость символизации продиктована закреплением определенных ценностей, которые разделяются и принимаются абсолютным большинством. Появление смысловой атрибутики есть результат официальной политики, когда власти на законодательном уровне утверждают определенные эмблемы. И есть примеры, когда символ определяется инициативой населения. В этом случае в систему знаков попадают предметы, события, которые отражают идеи и ценности больших социальных групп. Примером деления символов на официальные и неофициальные является атрибутика Казахстана к официальным символам мы относим – герб, флаг и гимн. К неофициальным – монумент «Алтын адам», лошадь, домбра. Кокшетау представляет собой пример сосуществования двух видов символов.

В рамках данной работы мы постараемся осветить процесс формирования неофициального символа города Кокшетау. В ходе подготовки материала автором статьи был проведен анализ причин появления неофициального символа города Кокшетау и проведен социологический опрос среди горожан разных возрастов с целью выявления мнения горожан о неофициальном символе.